

A korábbi sajtótörténeti irodalomhoz képest érzékelhető hangsúlyeltolódásai mellett majdnem csak utalásokból sejtethetjük, hogy részkérdésekben — vagy pontosabban: részletkérdésként megjelenített formában — ártértékelései születtek. Erre jó példa Rákosi Jenő szerepének újraértékelése legalább egy területen: antiszemitizmusának vádját, annak tarthatatlanságát illetően. Sipos Balázs korábbi dolgozataival együtt már formálódnak egy teljes és objektív — vagyis az Ady-hagyománytól függetlenedő — Rákosi Jenő-portré körvonalai. Remélhető megvalósulása a dualizmus korának és a húszas éveknek legfontosabb társadalom- és mentalitástörténeti kérdéseit érinthetnék.

E kötet után lényegi újat feltehetőleg már nem lehet kideríteni a Horthy-korszak közéleti nyilvánosságáról és cenzúravizonyairól. Tőle eltérő értelmezésnek azonban lehet helye, amit talán egy példa is megvilágíthat. A második világháború éveinek sajtóirányítását, a szerkesztői értekezletek rendszerét, a parancskönyvek használatát (amire ugyan nincs utalás: ez az első világháború alatti hadicenzúra szervezetének felújítása volt), az egymásnak ellentmondó utasításokat és az egésznek szinte átláthatatlan szövegdékét nem lehetne értelmezni és megítélni csupán az elhangzott vagy leírt mondatok, utasítások alapján, mintha azok a hatalmi szándékok megbízható forrásai vagy ötleplelezései lennének. Olyan körülmények között, amikor mindenki tudatában volt annak, hogy nyilvános eseményeken, sőt akár szűkkörű bizalmas tanácskozásokon is, a németek és nyilasok informátorai is jelen voltak, az elhangzott és rögzített kijelentések mellett fontosak, gyakran helyettük mérvadóak a szóbeli, a titkos és legtöbbször írásbeli nyom nélküli utasítások voltak.

Sipos Balázs monográfiája a sajtó és hatalom viszonyát, a hatalmi korlátozások rendszerét, módszereit és sikerét-kudarcait vizsgálja. E körülmények ismerete nélkül nem érthető meg a Horthy-korszak sajtójának és a média működtetőinek története, de ez önmagában még nem a sajtó története. Egyetlen elejtett megjegyzésében egy fontos és eddig a feltételezéseken túl nem kutatott jelenség felé nyitott résnyi ablakot, egyúttal pedig megvilágította a korábbi szakirodalomhoz képest új attitűdjét. A politikai sajtó „...a szabadság hiánya ellenére is sokszínű volt” (149.p.) – írta, de ki nem fejtve tételét (amivel pedig monográfiája számos részletének ellentmond). Erre a kétségtelenül fennálló jelenségre kell válaszolnia e kor magyar politikai sajtótörténetének, a hatalom szempontjai és törekvései után meg kell vizsgálni a sajtó — a tulajdonosok, a szerkesztők és újságírók — törekvéseit, mozgásterüket és a hatalom kijátszásának módszereit. És kiemelten fontosként feltárni, hogy mi volt a sajtóélet gazdasági háttere, miután ez nem csak a sajtó létezését és milyenségét szabta meg, de befolyásolta a politikai hatalom mozgásterét is. És természetesen meg kell majd vizsgálni a nem közvetlenül politikai sajtót, amely magazinként vagy folyóiratként is tudott közéleti és orientáló szerepet betölteni.

Egy címlap nem csak szerves része a könyvnek, de ha illusztrációt tartalmaz, akkor benyomást és hangulatot kelt, sőt jelképként képes utalni a tartalomra. Sipos Balázs kötetének címlapján a jól ismert fotó szerepel: Horthy fehér lovon, katonatisztjei karéjában a Gellért Szálló előtt. Nem csak számos alkalommal használt kép ez, de kizárólag propagandisztikus felhasználására tudok csak visszaemlékezni az elmúlt több mint fél évszázadból. Vagyis egy magára adó szakmonográfia élén nem hat jól. A szerző miatt, de a címlap ellenére vettem meg a könyvet.

Buzinkay Géza

A NEGYEDIK NEMZEDÉK ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK

Székfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében

Szerk.: Ujváry Gábor. A szerkesztő munkatársa: Nagy József Zsigmond.

Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai 2. Sorozatszerkesztő: Csurgai Horváth József és Ujváry Gábor

Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 303 o.

DVD-melléklettel: Hanák Gábor: Képek és emlékezések

– Székfű Gyuláról tanítványai és pályatársai

Filmösszeállítás az Országos Széchényi Könyvtárban címmel

Kiállítását és tartalmát tekintve egyaránt méltó, rendkívül igényes kiadvánnyal emlékezett meg a történész-levéltáros szakma Székfű Gyula születésének 125. évfordulójáról. A kötet a 2008. november 25-én, az évforduló alkalmából a székesfehérvári Városházán, a Kodolányi János Főis-

kolán és a székesfehérvári városi Levéltár Szekfű-termében tartott konferencia előadásainak szerkesztett változatait, illetve nagyjából az elhangzott előadások nyomán készült tanulmányokat tartalmazza.

Az Izsák Lajos, Szakály Sándor és Jankovics József által levezényelt plenális ülésen és két szekcióban zajlott konferencia előadói közül 16-an vállalkoztak tanulmányuk megírására, s a szerzők között valóban szinte mindenki szerepel, ahogyan ezt Újváry Gábor is megfogalmazta az *Utószóban*, aki Szekfű Gyula munkásságával ez elmúlt években behatóan, bővebben foglalkozott. S mivel az életmű rendkívül gazdag, sokrétű, igényes, több szempontból ellentmondásos és a történetírói, publicisztikai, tudományszervező hagyaték bőséges és terjedelmes, a szerzők is több tudományterület és történeti korszak kutatói közül kerültek ki. A szerkesztők az írásokat három fejezetre osztották (*Pályakezdés és a bécsi évek*, *A történész, Kapcsolati háló*), azonban a dolgozatok besorolásánál nem lehetett könnyű dolguk, hiszen az első és a második fejezet írásai tartalmukat, megközelítési módjukat tekintve a harmadikba is besorolhatók lettek volna — a legszembeötlőbb példák: R. Várkonyi Ágnes Angyal Dávid és Szekfű Gyula emberi és tudóskapcsolatát elemzi, Fazekas István a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv levéltárosai és Szekfű viszonyát, Gyimesi Pálma Rugonfalvi Kiss István és Szekfű kapcsolatának történetét —, ugyanakkor, mint azt a továbbiakban látni fogjuk, a fejezetcímek megválasztása nagyon találó és a tanulmányok csoportosítása az adott módon indokolt.

A kötetet Csurgai Horváth József *Szekfű és Székesfehérvár* című előadásának szerkesztett változata nyitja, a szerző újabb források hiányában összefoglalja az eddigi családtörténeti irodalom főbb elemeit, szól Szekfű azon műveiről, amelyekben a város történetéről is szó esik, s kiemeli szerepét Lauschmann Gyula várostörténeti monográfiájának elkészítésében. Paksa Rudolf *Szekfű Gyula alma matere* című írása összefoglalja az Eötvös Kollégium történetét, bemutatja azt a szellemi és társadalmi (értelmiségi és hivatalnoki származású) közeget, amelyben az ifjú tudós egyetemi éve alatt tevékenykedett. Kimutatja, hogy Bartoniek Géza igazgató már röviddel a kollégiumba kerülése után Szekfűt „a történészi pályára terelte”, s kiemeli Mika Sándor hatását (alapos forrásismeret, széles európai látókör) Szekfű korai történeti publicisztikai írásaiban. Korompay H. János tanulmánya *Szekfű Gyula és Horváth János barátságának dokumentumai* címmel szintén bekerülhetett volna a kötet *Kapcsolati háló* című egységébe, de mivel a tudós és baráti kapcsolat az Eötvös Kollégiumban együtt töltött időszakban indult, s a tanulmány a Szekfű–Horvát levelezésen keresztül a két tudós életszemléletének, mentalitásának, értékrendjének és tudományos viszonyrendszerének (pl. a kutató személyiségének és a kutatás tárgyának kapcsolata) formálódását és kapcsolódási pontjait elemzi, ebbe a fejezetbe is besorolható.

Szekfű Gyula több ezer darabot számláló missilis hagyatéka az életművet kutatók számára alapvető fontosságú forrásbázis, az egyes pályatársakkal, Szekfű professzoraival fennmaradt levélváltások is önállóan kitennének egy-egy forráskiadványt, vagy monografikus feltárás igényelnének, példának a Mályusz Elemérről, Takáts Sándorral, Domanovszky Sándorral, Balogh Józseffel folytatott levelezést említhetjük. E sorba illeszkedik az Angyal Dáviddal folytatott több évtizedes tudóskapcsolat legfontosabb vonulatainak feltárása is, melyre R. Várkonyi Ágnes vállalkozott (*Szekfű Gyula levelezése Angyal Dáviddal*). Tanulmányának kiinduló viszonyítási pontjai: a rendkívül sikeres pályakezdést követő azonnali nagy törés *A száműzött Rákóczi* nyomán kialakuló sajtó- és politikai támadások miatt, illetve a továbblépés feltételei, körülményei, lehetőségei – mindez egy tanítványi, pályatársi kapcsolatrendszer koordinátái között, valamint a teljes szekfűi életmű összefüggésrendszerében. *A száműzött Rákóczi* nem az első és egyetlen történeti mű, amelyek a romantikus történetfelfogással szemben fogalmazta meg álláspontját: Szekfű historiográfiai, módszertani és szemléleti szempontból, de még a problémakör megfogalmazását illetően is támaszkodhatott elődeire, elsősorban Angyal Dávidra. – Tegyük hozzá R. Várkonyi Ágnes megállapításához: Szekfűnek módjában állott a rendelkezésre álló teljes forrásbázist maximálisan kiaknázni („Thalóczyval újabb tárgyalásom volt, a Rákóczi aktákról, megengedte, hogy felhasználjam — ha már Fraknoi nem adja ki —, de bőven...” – írta Szekfű Gyula Takáts Sándornak. Bécsből, 1913. január 7-én. OSzK Kéziratár, Leveletár. Szekfű Gyula levelei Takáts Sándornak, 39. sz.) R. Várkonyi Ágnes kimutatta: Angyal a Rákóczi-szabadságharc emigrációban összegződő problematikáját tárgyilagosan, a maga sokrétűségében fogalmazta meg és „Rákóczi tevékenységének csomópontjait is az európai politikai változásokkal összefüggésben jelölte ki” a mai napig ható érvényességgel 1905-ben az *Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez* című tanulmányában. Szekfű felismerte Angyal munkájának jelentőségét, amely Rákóczi diplomáciai erőfeszítéseiről minden jelentős fejleményt exponált már. Bőségesen épített forrásait és a kronológiát tekintve

Angyal tanulmányára, hangsúlyos kérdésekben hivatkozott is Angyal egyik forráskiadványára (Bonnac-levelezés), s konzultációt kért a professzortól. R. Várkonyi Agnes jelzi: „nincs rá fogódzó, hogy a tervezett konzultáció érdemben mennyiben valósult meg”. – A konzultáció a recenzens véleménye szerint nem valósult meg: a két tudós egymásnak írt levelei 1913-ból ugyan nincsenek meg, melyek ezt egyértelműen alátámasztanák, de a Takáts Sándorral lévőik igen, akivel Szekfű ebben az időszakban szakmai és magánéletének minden apró mozzanatát kétnaponta megtárgyalta, s az ott leírtak alapján a szakmai konzultációt Angyallal egyértelműen kizárhatjuk. A lényegen ez ugyanakkor mit sem változtat, Angyal Dávid kimaradt tehát *A száműzött Rákóczi* forrásmunkái közül – R. Várkonyi Ágnes szerint nem a két tudós személyes kapcsolata miatt: Angyal művére azért nem hivatkozik, mert annak az övétől eltérő a történeti felfogása.

Szekfűnek ugyanez a hozzáállása mutatható ki az Erdélyi Fejedelemség megítélésének tekintetében is: Angyalnak a Fejedelemség angliai kapcsolataira vonatkozó eredményeit szintén mellőzte. R. Várkonyi Ágnes kimutatja: ez az alapvető oka annak, hogy a kérdésben preconcepciót gyártó és ahhoz a következő évtizedekben is végig mereven ragaszkodó Szekfű nem vette figyelembe Erdély tágabb európai kapcsolatrendszerét, melynek az lett a következménye, hogy a továbbiakban nem ismerte fel az Erdélyi Fejedelemség valós helyét az európai kapcsolatrendszerben és annak létezését, viszonyrendszerét leszűkítve, csak a Habsburg Birodalom és a magyar rendek vonatkozásában értelmezte. Ebben az összefüggésben Szekfű koncepciójában Rákóczi erdélyi fejedelemséghez való ragaszkodása nem reális politikai lépésnek minősül, hanem illuzórikus vágyálomnak.

A tanulmány a továbbiakban Angyal Dávid — a recenzens véleménye szerint mélységesen humánus, korrekt és igen finom pedagógiai érzékről tanulságot tevő — magatartását tárja fel, ami a feltűnő mellőzöttség ellenére a professzort a további időszakban őt Szekfűvel kapcsolatban jellemezte: *A száműzött Rákóczi* megjelenését követő kampány feldúlta, abban mindvégig mellette állt, s még tárgyyszerű kritikáját sem jelentette meg a műről, hogy Szekfű tudományos pályáján a törést megakadályozza. Továbbá minden eszközzel támogatta tudományos karrierjét (akadémiai tagsága, egyetemi katedrához juttatása). Szekfű (ennek ellenére) a további évtizedekben sem változtatott magatartásán, pedig Angyal még az 1942–43-as naplóbejegyzéseinek tanulsága szerint is elismeréssel nyilatkozott tevékenységéről. Tette ezt annak ellenére, hogy Szekfű továbbra is feltűnően került munkáiban, pl. az Ocskay-kritikára, vagy a Rákóczi-tanulmányokra való hivatkozást, mert azok szemléletét nem fogadta el. Ez Szekfűnek a pozitivistá történetiszemléletet minden vonatkozásban elutasító felfogásából eredt, melyet megtartott annak ellenére, hogy e történetiszemlélet bizonyos értékeire figyelmét Károlyi Árpád még 1937-ben felhívta. R. Várkonyi Ágnes nem foglalt állást a ma már etikátlannak minősülő tudósi magatartásról illetően (a felhasználói irodalomra történő hivatkozás mellőzése a témában való elmélyülést és jártasságot kérdőjelezi meg, de legalábbis felszínességre utal), ám egy nagyon szemléletes példával érzékelteti annak bizonyos fokú negatív voltát. Szekfű a *Magyar Történet* megírása kapcsán kifejti: Angyal Dávid időközben megjelent tanulmánya a szekfűi Bethlen-rajzzal polemizál „anélkül, hogy feldolgozásomat megemlítené” – azzal a magatartással vádolja tehát Angyalt Szekfűt, amit évtizedek alatt éppen ő gyakorolt vele kapcsolatban.

Fazekas István a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv munkatársi gárdáját és Szekfű Gyula szűkebb és tágabb munkakörnyezetét mutatja be részletesen az I. világháborút megelőző években, Szekfű tevékenységének főbb eseményeit tárja föl kellő részletességgel, odakerülésétől, 1909-től kezdődően. Ez a párhuzamos megközelítési mód lehetőséget ad arra, hogy Szekfű munkáját, feladatait és azok jelentőségét ezen alapos és adatgazdag írás olvasói ne csak önmagukban értékeljék, hanem a majdnem egy évtizedes hivatali élet összefüggésrendszerében láthassák. Ez a tanulmány sem marad ki azok sorából, amelyek legalább egy-egy példa említésével ne utalnának Szekfű elmentmondásos tudósi vagy emberi attitűdjére, többször ellentétébe forduló véleményére (például magatartása Thallóczyval szemben 1914-ben, akinek Bécsbe kerülését mégiscsak köszönhette). A recenzens talán nem esik ki nagyon szerepéből, ha megjegyzi: a Szekfű-levelezés eddigi áttekintése alapján talán az egyetlen pályatárs, akivel szemben megítélését és magatartását Szekfű Gyula sohasem változtatta meg, jó barátja, Eckhardt Ferenc volt.

Ress Imre Szekfű bécsi levéltárnoki hivatali működését tárja föl egy rövid, ám politikailag és a magyar levéltáru gy és kultúrdiplomácia szempontjából nagyon kritikus időszakban, 1918–19-ben. A 36 éves tudós igen szerény (allevéltárnoki) beosztásától szabadulni szeretett volna, amikor átlátta az Osztrák–Magyar Monarchia hamarosan bekövetkező nemzetállami átalakulásából eredő levéltári vagyonmegosztás következményeit. Meghíusult konstantinápolyi kiküldetése, pozsonyi egyetemi tanársága, még valamelyik budapesti közgyűjteménybe sem tudott átkerülni, s tegyük

hozzá: a Ress Imre által leírt budapesti hivatali bürokrácia akadozása miatt, melynek következményeképpen nem rendezték a bécsi referensek státusát, megélhetési nehézségei voltak, ahogyan ezt 1918. november 23-án Angyal Dávidnak írt egyik levelében is megfogalmazta: „Egyébként várjuk is a liquidatiót, a koplalásnak eddig nem képzelt művészi tökéletességű fokain.” (MTA Kt Kéziratár, Ms 805. Angyal Dávid levelezése, 7. sz.) Végül sikerül harmad magával a külügyi apparátusba kerülnie, de ez már átcsúszott a tanácskormány működésének idejére. Ress Imre a továbbiakban részletesen ismertet a bécsi levéltári vagyongazdálkodás folyamatát és ebben Szekfű szerepét. Kitér arra, hogy Szekfű Gyula ezen túlmenően, a tudománypolitika minden számára rendelkezésre álló eszközeivel támogatta az igazolási eljárások során a tanácsköztársaság alatt kegyvesztetté vált Fraknoi Vilmost és Angyal Dávidot. A bécsi-budapesti levéltárügy viszonylatában mindvégig következetesen álláspontot képviselt. Károlyi Árpádnak és a bécsi magyar levéltárosoknak sikerült a volt közös levéltárak megszűnését illetően a proveniencia elvét érvényesíteni 1919 augusztusában. Szeptemberben Szekfű Gyula megfigyelőként részt vehetett Bécsben az utódállamok levéltári megbízottjainak tevékenységét koordináló nemzetközi konferencián, de ott a monarchia levéltári örökségének radikális felszámolása és a teljes nemzeti elkülönülés hívei kerekedtek felül. Az, hogy a béketárgyalásra előkészített magyar anyagba a közös levéltárakat illetően végül mégsem került be a provenienciát elutasító állásfoglalás, végül is Szekfű Gyula érdeme volt.

A *történezs* című fejezetet Erős Vilmos *Szekfű historiográfiai koncepciója* című mértéktartó előadásának szerkesztett változata nyitja, melyben hangsúlyozza: Szekfű Gyula életművét elsősorban historikus életműnek kell tekinteni, ezért Szekfű historiográfiai koncepciójának fő problémáit veszi sorra. Megállapításai a következők. Szekfű ugyan ismerte a kortárs (klasszikus) szelvénytörténeti munkákat, ám történeti koncepciójának kialakításában ezek hatása felületes maradt. A kortárs irányzatok közül az *Annales* folyóiratban publikáltakat nem ismerte. Mégis szelvénytörténezsnek kell tekintenünk, hiszen meghaladta a korábbi történetírók egyoldalú politikai eseménytörténet-centrikusságát, s a történetírás egyfajta szintetikus jellegét kívánta megvalósítani, hiszen kitért a gazdaság, a társadalom, a művelődés, mezőgazdaság, a nemzetiségek, a földrajz, a vallás viszonyrendszerének elemzésére. Úgy véli továbbá, hogy Szekfű történetírásának egyoldalúan katolikus minősítése általánosítás. Szekfű számos művében utalt arra, hogy a történetírás alapvetően nemzeti tudomány. Ez a magyarázata annak, hogy majdnem kizárólag csak magyar történeti kérdésekkel foglalkozott — bár munkái telítve vannak egyetemi történeti utalásokkal, vonatkozásokkal —, s „a történelmet... nemzeti sorstudományként értelmezte”. Ugyanakkor nemzetfogalma gyökeresen eltér a nemzeti romantikus iskola képviselőitől, abban a tekintetben is, hogy a szelvénytörténeti látásmód mellett a szociológia eredményeit is beépítette felfogásába. A nemzetet mindenek előtt lelki, történeti, politikai képződménynek tekinti, vagyis alapvetően egy politikai nemzetfogalmat képvisel.

Szekfű történetírói koncepciójának egyik igen jelentős vonulatát vizsgálta Gyurgyák János a *Szekfű Gyula és a magyar konzervatív hagyomány* című előadásában illetve írásában. Kiindulási pontja az az evidencia, mely szerint Szekfű a magyar történettudomány korszerűsítését tűzte ki céljául, s ennek alapjaként egy új konzervatív (nem ideológiai értelemben vett) történeti szintézis megalkotását. Elődeihez képest újszerű történetfelfogásának alapja a modern polgári világnézet és gondolkodásmód meghonosítása. A szerző rámutat: hogy pontosan mik is voltak ennek a modern újkonzervatív ideológiának az elemei, a továbbiakban alapos historiográfiai elemzésekkel tárhatók fel, mert Szekfű konzervatív nézeteit szisztematikusan nem foglalta össze. Ennek lefőbb vonulatait azonban összefoglalja jelen írás: a tekintély és a tradíció fontosságának hangsúlyozása, a húszas-harmincas években egyfajta antiliberális, antiparlamentarizmus és kapitalizmusellenesség, a politikum és az ideologikum szerves egységben látása. Társadalmi tekintetben egy új magyar középosztály kialakulásának esélye, amely az új konzervatív reformfolyamatok bázisát jelenthette volna. Ugyanakkor utóbbi kudarcra nem volt hatással Szekfű történetírására, ugyanis mindenkor racionális látásmódja és intellektuális fölénye érvényesült, nagy történetírói beleérző képességgel és láttató erővel párosulva.

Gyimesi Pálma dolgozata helyet kaphatott volna a *Kapcsolati háló* fejezetben is, hiszen a *Debreceni színek. A Bethlen Gábor-arcképhez* címet viselő írás elsősorban Szekfű és a debreceni Rugonfalvi Kiss István közötti vitát mutatja be *A száműzött Rákóczi* körül lezajlott botrány után, 1929-től, a Bethlen Gábor monográfia megjelenésének következtében, valamint Szekfű e fontos történeti művének debreceni hatását, fogadtatását veszi számba. Legfőbb megállapításai: R. Kiss István alapvetően félreértelmezte a mű alapkoncepcióját, s álláspontját nem egyszer erőteljes, már-már durva hangvételű írásokban fejtette ki. A szerző mindezt ellentétbe állítja a

másik debreceni tudós, Révész Imre Szekfűt értő állásfoglalásával, aki a modern historiográfiai módszerek alkalmazásának, a vallásszabadság témakörében kifejtett állásfoglalásának tekintetében osztotta a monográfia szerzőjének nézeteit.

Iő. Bertényi Iván Szekfű Gyula kiegyezésről alkotott koncepcióját tárja fel annak több évtizedes munkásságában. Tanulmánya bevezető részében alapos és lényegremutató historiográfiai áttekintést nyújt a kutatókat évtizedek óta foglalkoztató kérdésről: a történész Szekfű és a politizáló ideologus tudós alkatának ellentmondásosságáról, majd ennek tanulságait is levonva Erős Vilmoshoz csatlakozik állásfoglalásában: „Szekfű elsődlegesen történész volt... alkalmatlan volt a szó szoros értelmében vett politikai vezérnek.” E kiindulópontból igyekszik feltárni a továbbiakban kiváló tanulmányában, művei alapján, kronologikus sorrendben Szekfűnek az 1867-es kiegyezésről írott nézeteit, előzményeivel és hatásával együtt. Megállapítja: Szekfű szemléletében mindvégig elválik egymástól a kiegyezés megítélése és a dualista korszak általános jellemzése. 1867-re közjogi kompromisszumként tekintett, a dualizmust liberális és felszínesen és károsan nacionalista időszaknak tartotta, vagyis igen élesen eltért gondolkodásmódjában a közjogi kérdés és a liberalizmus ideológiájának megítélése. Szekfűnek a kiegyezésről az I. világháború alatt kialakult vélekedése pozitív volt, a modernkori magyar történelem európai jelentőségű, legfontosabb döntéseként értékelte. A huszas évek közepén írt *Három nemzedék* című művében a negyvennyolcas szabadságharcot tökéletlennek, félkésznek minősíti, ami egyenesen visszavetette az országot az állami függetlenségért vívott harcban. A kiegyezést ezzel ellentétben az állami függetlenség legnagyobb mértékű biztosításának értékelte, háttérbe szorítva a kérdést, hogy mindennek mi volt az ára. Szekfű állásfoglalása annak függvényében értelmezhető, hogy tudomásul kell vennünk: az összbirodalmi keretek híve volt. Ugyanakkor a tanulmány szerzője felteszi a kérdést: ez a *Három Nemzedékben* ábrázolt hanyatló dualista korszak utáni sikeres közjogi megoldás miért nem volt képes feltartóztatni a társadalmi és politikai hanyatlást? Szekfű szerint a magyar ellenzéki politikusok vaksága nem tette lehetővé, illetve nehezítette a kiegyezésben lévő lehetőségek kiaknázását. Ez az álláspontja Szekfűnek megmerevedik, s a további évtizedekben, amikor is a 30-as évek végén „jelentős mértékben elmozdult egy demokratikusabb, szociálisabb program felé”, a kérdésben kifejtett munkáiban — így a *Magyar történetben* is, ahol mindvégig a kiegyezésről megtartott pozitív vélekedése olvasható —, mintegy sémaként alkalmazza. 1939-re eljut arra az álláspontra, hogy a dualizmus bukása után lezajlott folyamatok tükrében a kiegyezés még inkább helyes politikai döntés volt. Végül egy merőben más politikai időszakban, 1952-ben készítette el *Az öreg Kossuth* című tanulmányát, melyben ugyan Kossuthot a kor ideológiájának „lecsapódásaként” egyfajta szabadsághősnek ábrázolja, de ha a mondanivaló érdemi részét tekintjük, a kiegyezés reális volta és az emigránspolitika hatástalanságáról fejt ki véleményét. Mindezen kérdésekben, fejt ki Bertényi Iván álláspontját tanulmánya végén, a tudós történész Szekfű publicistaként a folyamatok feltárásán túl az aktualizálható tanulságok megértésére és ezen keresztül politikai gondolkodásmódra kívánta kortársait megtanítani.

Vizi László Tamás dolgozata a francia háborúk korát mutatja be Szekfű történeti műveiben. E kutatási téma vonatkozásában is bizonyosodik: Szekfű a magyarországi történeti folyamatokat széles európai, nem egy esetben azon túllépő összefüggésrendszerben elemzi. I. Ferenc abszolutista rendszeréről — annak gazdasági, társadalmi összefüggéseit feltárva — nagyon negatív képet rajzolt, elkésettnek, alacsony színvonalúnak tartotta, s ebben a francia háború miatti kényszerből összehívott országgyűlésnek a rendi kiváltságokat erősítő törekvései (a nemesség ellenérdekelte volt abban, hogy jobbágyaikból növeljék a hadsereg létszámát) tudtak csak ellentmondásos módon rést ütni. A tanulmány további részében Szekfű mint hadtörténész mutatkozik meg, aki a császári-királyi haderő létszámáról, összetételéről tesz megállapításokat. Ezt követően a magyar katonák bajtársiasságát, vitéségét ismerteti a *Magyar történet* ötödik kötetében. A leíró részek Vizi László Tamás szavaival „első olvasatra talán túlzottan is elfogultnak tűnhetnek”, de megállapítja: Szekfű alapos irodalmi és forrásismeretén alapulnak.

A recenziens véleménye szerint e probléma exponálása (is) egy nagyobb kérdéskör feltárásának szükségességére hívja föl a kutatás figyelmét: Szekfű és a magyarországi hadtörténetírás kapcsolódására, viszonyára. Szekfű forrásai ugyanis a napóleoni háborúk kérdésében a *Tudományos Gyűjteményben*, de főleg a *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelen publikációk voltak, melyek színvonala és tematikája az egyes témakörökre vonatkozóan rendkívüli eltéréseket mutat. Ez az egyik magyarázata véleményem szerint annak, hogy Szekfű irodalmi leírása a magyar katonák hősiességéről, bajtársiasságáról jobb híján kerülhetett be a kötetbe, az átfogó értékelések: stratégiai problémák, főleg taktikai kérdések, logisztika stb. feltárása helyett. Szekfű a korabeli, nagyon kis

számú forrásmunkát saját levéltári kutatásaival volt kénytelen kiegészíteni. Hősiesen és sikerrel megpróbálkozott legalább a legfontosabb kérdés, a vereség okának megválaszolásával, ahogyan ezt Vizi László Tamás is bemutatja, s általában helyesen következtet, pl. a legfontosabb kérdésben: a győri csatában az inszurgensek a hadrend bal szárnyán helyezkedtek el, s a vereség azért következett be, mert a franciák e szárnyat erős ágyútűz alá vonták, nem pedig egyfajta gyáva megfutamodás miatt. Ugyanakkor, s ez szintén a recenzens véleménye, Szekfű historiográfiai alapossága vagy szándékossága egy másik ponton megkérdőjelezhető — itt analóg problémát látunk, mint az R. Várkonyi Ágnes által exponált kérdés esetében Angyal Dávid munkáinak felhasználásáról Szekfű műveiben —, mert ha olvasta vagy felhasználta volna Gyalóky Jenő hadtörténésznek 1925-ben a *Századokban* publikált tanulmányát, nem tévedett volna pl. a nemesi haderő létszámát illetően, ahogyan ezt Vizi László Tamás is megállapítja.

A kötet Szekfű Gyula Angyal Dávidhoz, Eckhart Sándorhoz, a bécsi levéltárosokhoz, Horvát Jánoshoz és R. Kiss Istvánhoz, Révész Imréhez fűződő írásainak sora a *Kapcsolati háló* című fejezet tanulmányaival tovább „bonyolódik”. Dénes Iván Zoltán Szekfű és egyik tanára, Marczali Henrik konfliktusokkal terhelt kapcsolatának évtizedeit ismerteti. A szembenállás első lépcsőfoka és oka itt is *A száműzött Rákóczi* megjelenése kapcsán kirobbant vita és botrány, Marczali elmarasztaló véleménye: komoly, de elsiegett, egyoldalú forrásbázisra támaszkodó munkának tartotta azt. Marczali igyekezett Szekfű habilitációjaker is higgadt, értékelő bírálatot írni, melyben már elismerte Szekfű széleskörű és alapos forrásismeretét. Marczali a *Három nemzedékről* is kritikus véleményt fogalmazott meg 1921-ben: Szekfű mihamarabb térjen vissza az objektív történetíráshoz. A polemizálás oda vezetett, hogy Marczali 1927-ben, amikor egy 800 oldalas historiográfiai francia nyelvű összefoglalót írt, Szekfűt meg sem említette. – E tanulmányt nézve az olvasó érzése felerősödik: a korszakban nem egyedi jelenség volt a történeti irodalomban egymás munkáinak egyoldalú mellőzése? – Mindezt érdemes lesz szem előtt tartani annak a kutatónak, aki majdan a két világháború közötti korszak historiográfiájának feltárására vállalkozik. – A szembenállás Marczali halálával oldódott fel, amikor Szekfű 1943-ban elvállalta a tanítványok nevében a sírkövatási beszédet, melyben tanárát komoly iskolázottságú és teljesítményű történetírónak mutatta be, s ideológiai irányultságát már nem kritizálta.

Kovács Dávid Szabó Dezső és Szekfű Gyula magyarságszemléletének 1920-as években megnyilvánuló párhuzamait vizsgálta. Ennek öt nagyobb csomópontját tárta fel: az önmeghatározás kétféle jellegét (államnemzet, turanizmus – fajbiológiai nézetek), a magyarságot mindketten kollektív individuumbként fogta fel, azonos fogalmakon (történeti faj, történelmi faj) azonos jelentéstartalmat értettek, hasonlóan ítélték meg az asszimiláció jelenségét, végül, a magyarságnak mindketten negatív önképet tulajdonítottak a kohéziós erők hiánya miatt.

Dominkovits Péter már egy ennél is kézzelfoghatóbb, eddig ismeretlen tudóskapcsolatra, Szekfű és a soproni levéltáros Házi Jenő kapcsolatára hívta föl a figyelmet, elsősorban a Soproni Levéltárban található, újonnan feltárt levelezésre építve. Házi Jenő és Szekfű Gyula nem szoros, de évtizedeken át felhőtlen, egymás érdemeinek, tudásának maximális elismerésén és felismerésén alapuló tudóskapcsolatban állott egymással. Házi Jenő mesterségének egyik alappillére, kiváló német oklevéltárolási ismereteit Szekfű Gyulának köszönhette; Szekfű minden tekintetben és módon támogatta Házi Jenő bécsi kutatásait a mai napig alapvető munkaként használatos, nagyszabású soproni várostörténeti monográfia, illetve forráskiadvány megalotása során.

Soós István Szekfű Gyula és Mályusz Elemér ellentmondásos viszonyát vizsgálta Mályusz *A vörös emigráció* című műve alapján a mű megszületésének körülményeire koncentrálna. Szekfű álláspontja a munka mejelentetését illetően már a kezdetektől ellentmondásos volt, Domanovszkytól ellentétben a mű megírására Teleki Pál felkérését nem utasította el, illetve nem vallott színt, s némi gondolkodás után fogadta el a felkérést. 1927-ben kb. egy hónapot dolgozott a magyarországi tanácsköztársaság értékelését politikai szándékkal az európai közvéleménynek bemutatandó idegen nyelve(ke)n kiadandó kötetben, majd amikor látta, hogy nem juthat hozzá alapvető forrásokhoz, a munkát abbahagyta. A feladatot társszerőként tanítványára, az amúgy középkorász ifjú Mályusz Elemérre bízta, aki a tehetséges pályakezdőt jellemző lendülettel és naivitással a felkérést nagyon komolyan vette, a reá bízott feladatot erején felül, tisztességgel elvégezte, majd emberileg hatalmasat csalódott professzorában, amikor kiderült, hogy az a vállalkozásból kihátrált. Végül a munka megjelent angol fordításban, s 2006 óta — ahogyan Soós István megfogalmazta — kellő tudományos kritikával – magyarul is olvasható.

A tanulmányok sorát a kötetet szerkesztő Ujváry Gábor *Kis magyar história – nagy magyar történeésről. Szekfű Gyula* a Magyar történet rövid összefoglalásának kontextusa című tanulmánya

zárja. Ebben először Szekfű Gyula és egyik legtehetségesebb tanítványa, Kosáry Domokos kapcsolatát vizsgálja. Itt hívjuk fel az olvasó figyelmét e reprezentatív kötet külön értékére, a rendhagyó módon a könyvhöz kapcsolódó DVD-mellékletre, melyben interjúkat láthatunk az elmúlt évtizedek, ma már sajnos nem élő történészeinek, közöttük Kosáry Domokosnak filmszalagra vett megemlékezéséről Szekfű Gyuláról. Ujváry Gábor tanulmányában kiemeli: Kosáry Domokos a szekfűi hagyattal jól sáfárkodott, annak minden lényeges elemét igyekezett saját tanítványainak, az újabb történész-generációknak továbbadni. Vonatkozik mindez a történeti látásmódra, arra, ahogyan Szekfű az ifjú Kosáryt nemzetközi kutatóutakra segítette, s ahogyan ezt feladatának tartotta Kosáry Domokos is saját tanítványaival kapcsolatban, valamint arra a törekvésre, hogy a magyar történetírás eredményeit külföldön folyamatosan meg kell ismertetni. Ez utóbbihoz kapcsolódik egy konkrét példa elemzése, a *Magyar történet* átdolgozott és rövidített, idegen: angol, német és francia nyelvű kiadásának több mint két évtizedes históriája. Ebben a törekvésben egy újabb tudóskapcsolat képe is kibontakozik, Szekfű Gyula és a berlini tudományegyetem Magyar Intézetének vezetője, Gragger Róbert között. E kapcsolat rendkívüli értékét az adja, hogy Szekfű Graggerban egy olyan munkatársra talált, akinek életcélja a haladó magyar szellemi elit gondolatainak tárgyilagos, lehetőleg objektív hangú külföldi propagálása volt. Gragger 1926-ban bekövetkezett halála után több olyan folyóirat is megjelent a hómanni kultúrpolitika jóvoltából, amely a magyarsággal kapcsolatos hazai és külföldi kutatási eredményeket publikálta, megjelentek a külföldi magyar intézetekhez köthető sorozatok, s megindultak bizonyos történeti művek (pl. Domanovszky Sándor szintézisének német nyelvű változata, Eckhardt Ferenc 1946-ig kilenc kiadást megért, több nyelven kiadott 250 oldalas összefoglalója, vagy Asztalos Miklós és Pethő Sándor népszerűsítő kiadványa olaszul, éppen Szekfű előszavával), de a „Hómann–Szekfű” külföldi kiadásának nagyszabású tevei nem, illetve csak részben valósultak meg, elsősorban belső, technikai és adminisztrációs problémák miatt (a fordítás késlekedése a fordítók nem megfelelő megválasztása, a kiadási tervek állandó módosulásai stb. miatt) annak ellenére, hogy politikai szempontból egy mértéktartó magyar történeti szintézis megjelenetése az európai politikai és laikus közvélemény előtt égető szükségesség volt a bethleni külpolitika elősegítésére, alátámasztására. Ugyanakkor ennek a folyamatnak a leírása, melyet Ujváry Gábor tanulmánya aprólékosan feltár, egyben a szerző kiváló módszere is annak prezentálására, hogy megértsük: Szekfű Gyula személye és munkássága — akit ő is elsősorban történetírónak tart — egészen az 1910-es évek közepétől mindvégig viszonyítási pont volt a magyar történettudományban és a tágabb szellemi életben.

Kincses Katalin Mária

SZÓLÓTERMELÉS ÉS BORKERESKEDELEM

Szerkesztette: Orosz István és Papp Klára.

Speculum Historiae Debreceniense 2. (A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő: Papp Klára

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete kiadása, Debrecen, 2009. 384 o.

A magyar történettudomány még adós a Kárpát-medencei szőlő-borkultúra történetének, kapcsolatainak, hatásának áttekintő és regionális alapos vizsgálataival. Ezért is nagyon hasznos és fontos a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének és a szerkesztőknek ez a vállalkozása.

A szőlőtermesztés, a borkereskedelem, de mondhatjuk a szőlő-borkultúra forrásokra épülő, arra alapuló kutatása sok érdekes és általánosítható megállapításhoz vezet az ország és népeisége történetében. Mind a középkori szőlőtermesztés kiteljesedése, a kelet-nyugat, észak-dél közötti kapcsolatok és hatások, mind a későbbi évszázadok éppen a szőlő-bortermelés kiteljesedése révén izgalmas. Hiszen a kis jégkorszak — a szőlőt, ezt a melegkedvelő növényt — kedvezőtlen hőmérséklete révén visszaszorította a Kárpátokig, az Alpokig. A növény areahatára dél felé visszahúzódtott, ami azt jelentette, hogy Magyarország a szőlőtermesztés északi határvonala közelébe került. Ezzel a korábbi termesztési terület csökkent északon, és a korábbi önellátás helyett borfogyasztóvá redukálta Európa korábban szőlőtermesztő északi területeit. Mindez felértékelte a magyarországi kiváló adottságú és minőséget produkáló szőlő-bortermelést Európá előtt. A fellendülő távol-